

Սաֆարյան Ալեքսանդր, Ջիյա Գյոքալփը և «Թյուրքականության հիմունքները», Երևան, ԵՊՀ հրատ., 2012, 300 էջ:

Վերջերս լույս է տեսել ԵՊՀ թյուրքագիտության ամբիոնի վարիչ, պրոֆեսոր Ալեքսանդր Սաֆարյանի աշխատությունը՝ «Ջիյա Գյոքալփը և թյուրքականության հիմունքները» վերնագրով¹: Գրքում հանգամանորեն ներկայացվում են երիտթուրքական ու քեմալական շարժման գործիչ, թյուրքականության գաղափարախոս Ջիյա Գյոքալփի (իսկական անունը Մեհմեդ Ջիյա) առաջ քաշած թուրքիզմի ու պանթուրքիզմի բոլոր հիմնական ու բնորոշ կողմերը: Հարկ է նշել, որ «Թյուրքականության հիմունքները» աշխատությունը Ջիյա Գյոքալփի աշխարհայացքի գերիտացումն է. այդ գիրքն առաջին անգամ լույս է տեսել 1923 թվականին և դարձել է ինչպես թուրքիզմի, այնպես էլ պանթուրքիզմի գաղափարախոսական «մանիֆեստն» ու «հանրագիտարանը»: Ջիյա Գյոքալփի ժամանակակիցներից մեկը՝ Մեհմեդ Ֆուադ Քյոփրյուլյուն նրան համեմատել է գերմանացի գաղափարախոս Ֆիխտեի հետ և այն հետևությունն է արել, որ Ջիյան Թուրքիայում ավելի կարևոր դեր է կատարել, քան Ֆիխտեն՝ Գերմանիայում:

Հարկ է նշել, որ Ալ. Սաֆարյանը միանգամայն ճիշտ է վարվել՝ օգտագործելով խորհրդահայ տարիների հայ պատմագրության մեջ պանթուրքիզմի և թուրքիզմի նկատմամբ գոյություն ունեցած տեսակետները: Օրինակ, ակադեմիկոս Հր. Միմոնյանը այն ճշմարիտ տեսակետին է, որ «Թուրքիզմը մահացու էր քրիստոնյա հայության համար, քանզի թուրքիզ-

---

¹ Մենագրության մասին տե՛ս նաև պրոֆ. Ն. Մանուչարյանի (ՊԲՀ, 2012, թիվ 3, էջ 233-235), դոցենտներ Ռ. Մելքոնյանի և Ա. Դումանյանի («Միջագային հարաբերություններ. Հայկական աշխարհ», 2013, թիվ 6, էջ 35-36), պրոֆ. Գ. Մելիքյանի և դոց. Բ. Միրզոյանի («Հայագիտական հետազոտություններ», թիվ 1, 2014, էջ 173-175) գրախոսությունները:

մի իդեալը լիակատար թուրքացումն էր Անատոլիայի, որի մեջ «Արևելյան Անատոլիա» անվան տակ մտցված էր նաև Արևմտյան Հայաստանը²: Նույն հեղինակն ավելի պարզորոշ նշել է, որ «Եթե թուրքիզմն Օսմանյան կայսրությունը», հատկապես «բուն թուրքիան» ազգային տեսակետից «միատարր» դարձնելու ծրագիր էր, ապա պանթուրքիզմը գերաճում է թուրքիզմից, ընդլայնում գործունեության դաշտը, տարածվում թուրքիայի սահմաններից դուրս՝ իր ոլորտի մեջ առնելով ուրիշ երկրներ ու ժողովուրդներ»³:

Գրախոսվող գրքի առաջին գլխում նշվում է, որ «Թուրքականության հիմունքներում» Ջիյա Գյոքալփը կտրականապես մերժում էր «ցեղային», «ժողովրդական», «աշխարհագրական» թուրքականության վերաբերյալ դրույթները և բացահայտ պնդում, որ «Ազգը ո՛չ ժողովրդական, ո՛չ ցեղային, ո՛չ աշխարհագրական, ո՛չ քաղաքական և ո՛չ էլ կամային խումբ կամ կատեգորիա չէ» (էջ 52):

Վերլուծելով «Թուրքականության հիմունքների» վերաբերյալ Ջիյա Գյոքալփի տեսակետը՝ ակադեմիկոս Լ. Խուրշուդյանը գրել է. «Թուրքիզմը... Օսմանյան կայսրության նվաճած ժողովուրդների, հատկապես քրիստոնյաների համար թողնում է մեկ ելք՝ թուրքերի հետ ձուլման ճանապարհը: Թուրքիզմը հարցը դնում է պարզ ու որոշակի՝ ձուլում կամ ֆիզիկական ոչնչացում⁴»:

Հարկ է նշել, որ իրականությունից հեռու և բացահայտ կեղծ էին Ջիյա Գյոքալփի այն պնդումները, որ թուրքերի վարած պատերազմների նպատակը իսաղաղության հաստատումն էր (էջ 110): Այդ կապակցությամբ միանգամայն ճշմարիտ է նշանավոր թուրքագետ, ՀՀ ԳԱԱ թղթակից անդամ,

---

² Սիմոնյան Հր., Թուրք ազգային բուրժուազիայի գաղափարաբանությունը և քաղաքականությունը, Երևան, 1986, էջ 287:

³ Նույն տեղում, էջ 243:

⁴ Խուրշուդյան Լ., Հայոց ազգային գաղափարախոսություն, Երևան, 1999, էջ 66:

պրոֆ. Ռուբեն Սաֆրաստյանը, ով գրել է. «Իրենց պատմության ամենավաղ շրջանից սկսած օսմանյան թուրքերը ընկալում էին իրենք իրենց որպես ազատամարտիկներ քրիստոնյաների դեմ պայքարում: Դա ստեղծում էր նրանց միջավայրում համապատասխան ավանդույթների և հասկացությունների առկայության պայմաններում հակաքրիստոնեական ռազմատենչ մոլեռանդության յուրահատուկ մթնոլորտ և թելադրում էր մեկ գերխնդիր՝ նվաճումներ ջիհադի քողի ներքո⁵»: Իրականում օսմանյան Թուրքիային բնորոշ էր կրոնական մոլեռանդությունը և գերռազմականացումը:

Զիյա Գյոքալփը «Թուրքականության հիմունքները» գրքում որոշակի տեղ է հատկացրել կրթության և դաստիարակության հարցերին: Հարկ է նշել, որ եթե վերցնենք միայն XX դարը, ապա գրքում բերված տվյալներով Օսմանյան կայսրության տիրապետող ժողովրդի՝ թուրքերի 90 տոկոսն անգրագետ էր, մինչդեռ թուրքերի կողմից կեղեքված ժողովուրդների շրջանում անգրագետները զգալիորեն քիչ էին (հույների մոտ 50 տոկոսը, հայերի միայն 33 տոկոսը (էջ 134-135):

Կարծում ենք, հետաքրքիր է և այն, որ «Թուրքականության հիմունքները» գրքի հեղինակը՝ Զիյա Գյոքալփը ծագումով քուրդ է: Թուրքիայի Հանրապետության չորրորդ նախագահ Ջեմալ Գյուրսելը այդ կապակցությամբ 1960թ. հոկտեմբերի 24-ին, ելույթ ունենալով Դիարբեքիրում, հայտարարել է. «Քրդեր չկան, բոլորը թուրքեր են: Նրանք, ովքեր ցանկանում են բաժանել մեզ, գժտություն են սերմանում... Այն հողը (խոսքը Դիարբեքիրի մասին է), որն աճեցրել է Զիյա Գյոքալփին, չի կարող պատկանել քրդերին»: Ոչ միայն այստեղ, այլ ամբողջ Արևելքում միայն թուրքեր են ապրում» (էջ 166): Ընդհանրացնելով կրթության ու դաստիարակության բնագավառում Զիյա Գյոքալփի կատարած դերը, հարկ է նշել, որ նրա գործունեությամբ

---

⁵ Սաֆրաստյան Ռ., Օսմանյան Կայսրության ցեղասպանության ծրագրի ծագումնաբանությունը (1876-1920թթ.), Երևան, 2009, էջ 113:

յունը նպատակամղված էր արևմտականացմանը՝ թուրքական ազգային ու իսլամական ինքնությունը պահպանելով:

Զիյա Գյոքալփի աշխատությունում որոշակի տեղ է հատկացվում թուրք կանանց իրավունքներին: Նա ամենից առաջ կարևորում է ընտանիքի ստեղծման անհրաժեշտությունը: Բացի դրանից Գյոքալփը կարևորագույն հիմնահարց է համարում տղամարդու և կնոջ ամուսնական, ապահարզանի, ժառանգության, ինչպես նաև սոցիալական ու քաղաքական իրավունքների հավասարության հաստատումը: Նա առաջ է քաշում նաև ընտանիքի և ընտրությունների վերաբերյալ օրենսգրքերի ստեղծման անհրաժեշտությունը (էջ 201): Հայտնի է, որ Թուրքիայում կանայք տղամարդկանց հավասար իրավունքներ ստացան Զիյա Գյոքալփի մահից հետո՝ 1926 թվականին: Այդ ժամանակ ընդունված օրենքով արգելվեց բազմակնությունը, չադրա կրելը և մինչև 18 տարեկան աղջիկների ամուսնությունը: 1927 թվականին ընդունված օրենքով կանայք իրավունք ունեին աշխատել նաև պետական հաստատություններում (էջ 206):

Ալեքսանդր Սաֆարյանի աշխատությունում լուսաբանված են նաև Զիյա Գյոքալփի տնտեսագիտական՝ էտատիզմի քաղաքականության և տնտեսության «թուրքացման» հայացքները: Հարկ է նշել, որ Զիյա Գյոքալփը «Թուրքականության հիմունքներում» կտրականապես մերժում է Թուրքիայի մշտապես գյուղատնտեսական երկիր մնալու տեսակետը և անհրաժեշտություն է համարում երկրի ինդուստրացումը: Նա տնտեսության ոլորտում երկրի զարգացման գլխավոր պայման էր համարում խոշոր արդյունաբերության ստեղծումը: Այդ ոլորտում նա առաջ էր քաշում հետևյալ խնդիրները. անցում կատարել մանուֆակտուրայից ու մանր արտադրությունից խոշոր մեքենայացված ձեռնարկությունների շինարարությանը, արագացնել տեքստիլ ու սննդի արդյունաբերության այն ճյուղերի զարգացումը, որոնք ապահովված են

տեղական հումքով, նպաստել ազգային արդյունաբերության մրցունակության բարձրացմանը, հիմնել պետական բանկ, որը կվարկավորեր երկրի արդյունաբերությունը, հատուկ ուշադրություն դարձնել ճանապարհաշինության զարգացմանը, գիտականորեն հետազոտել ու շահագործել երկրի ընդերքը, պետության անմիջական օգնությամբ ստեղծել արդյունաբերական խոշոր ձեռնարկություններ (էջ 223):

Հարկ է նշել, որ գրախոսվող մենագրության հեղինակ Ալ. Սաֆարյանը, ներկայացնելով Ջիյա Գյոքալփի «Թուրքականության հիմունքները», միաժամանակ մերկացնում է տվյալ ժամանակաշրջանում թուրքական կառավարողների՝ մասնավորապես Մուստաֆա Քեմալի հակահայկական քաղաքականությունը: 1923 թվականի մարտի 16-ին, ելույթ ունենալով Ադանայի բնակչության առջև, նոր Թուրքիայի հիմնադիրը հայտարարել է. «Հայերն օկուպացրել են արվեստի և արհեստի մեր օջախները և այնպիսի դիրք են գրավել, կարծես թե երկրի տերը լինեն: Անկասկած սրանից առավել անարդարություն և արհամարհանք-ստորություն չի կարող լինել: Հայերն այս արգասաբեր երկրում ոչ մի իրավունք չունեն: Երկիրը ձերն է, թուրքերինն է: Այս երկիրը պատմականորեն թուրքական էր, թուրքական է, և առհավետ ապրելու է որպես թուրքական... Հայերը և այլոք այստեղ ոչ մի իրավունք չունեն» (էջ 237-238): Ինչպիսի կեղծարարություն և հակահայկական մոլուցք... Գրքի վերջաբանում հիմնավորված հետևություն է արվում Ջիյա Գյոքալփի՝ իրենց պատմական հայրենիքում ապրող հայերի, ասորիների, արաբների նկատմամբ բացահայտ անհանդուրժողականություն քարոզելու մասին:

Պրոֆ. Ալեքսանդր Սաֆարյանի «Ջիյա Գյոքալփը և թուրքականության հիմունքները» գիրքը ծանրակշիռ ներդրում է թուրքագիտության ասպարեզում:

Մանուկ Ստեփանյան
պ.գ.թ.